

Világok között

Leonardo Piasere: *Un mondo di mondi. Antropologia delle culture rom.* Napoli: L'ancora, 1999. 238 p.

Az *Un mondo di mondi*ban Leonardo Piasere – aki jelenleg a Firenzei Egyetemen tanít kulturális antropológiát – az 1990-es években írt tanulmányaiból jelentetett meg egy válogatást. Piasere legújabb kötetével mintha Patrick Williams kritikájára válaszolna. Williams (1995) a *L'Homme* hasábjain többek között azon sajnálkozott, hogy az akkori kötetbe nem került bele Piaserének egy tanulmánya, amelyben két különböző cigány csoport példájával bizonyítja, hogy a területiség elve akár kétféle típusú is lehet egyazon territóriumon belül.¹ Ez az írás – az *Un mondo di mondi* – vált azután az 1999-es könyv címadójává. Egyúttal ez az, amely a tanulmányok kiválasztásának vezérfonalául szolgál. Érdeemes tehát ennél kezdeni az ismertetést, már csak azért is, mert a könyv írásai közül ez az egyetlen, amely magyarul is olvasható (Piasere 1997b).

Véleményem szerint Piasere elméleteire az általa tanulmányozott csoportok jellemzői is erősen hatnak. A kötet negyedik tanulmányában (*L'etnografia come esperienza*) Piasere maga is kifejti, hogy a cigány kultúrára vonatkozó ismeretei az évek során nemcsak aszerint változtak, ahogyan ő maga, valamint az általa követett antropológiai irányzatok alapján, hanem a tanulmányozott népcsoport szerint is (55. p.). Piasere szemében „az etnográfiai ismeret mindig egy meghatározott kapcsolat eredménye az etnográfus és a vendéglátói élete között (az előbbi is a maga elméleteivel, az utóbbiak is a maguk elméleteivel)” (83. p.).

De hadd térjek vissza a központi tanulmányhoz. Egy „hagyományos” recenzió kedvéért nem próbálok megtörni azt a fajta elemzési útvonalat, amely a könyv középpontjából indul ki, majd eggyel hátra és eggyel előre halad, azután vissza a középpontba.

Az *Un mondo di mondi* szó szerinti fordításban „A világok egy világa” lenne. A magyarban azonban „A világok világa” fordítás jobban hangzik. De mégsem erről van szó. Még akkor sem, ha az *Un mondo di mondi* valószínűleg sohasem fog egyetlen magyar fordításban „A világok egy világa” formában megjelenni.² Másrészt a tanulmányban nemcsak arról van szó, hogy a cigányok a nem cigányok által létrehozott világoktól eltérő világokat tapasztalhatnak és hozhatnak létre, hanem arról is, hogy ezek az eltérő világok az egyes cigány csoportok szerint is különbségeket mutatnak (87. p.; Piasere 1997b:137). Az *Un mondo di mondi* című írás éppen ezt szemlélteti két olaszországi cigány közösség példáján, akik között Piasere részt vevő megfigyelést végzett.

Az egyik csoportot ebben a tanulmányban a *romá* szóval jelöli, a másikat *roma* kifejezéssel, mindkét esetben normál betűkkel (85. p.). Az ezt megelőző írás (*L'etnografia come esperienza*) elején azonban dőlt betűkkel (és idézőjelek nélkül) a *xoraxané romá* és a *slovénsko roma* megnevezések szerepelnek (53. p.). Itt meg kell állnom, mivel úgy

gondolom, kardinális kérdésről van szó. Nevezetesen éppen a cigányok világi közti eltérésekről. Ehhez pedig szükséges valamennyire elmagyarázni legalább azt a fajta különbséget, amely a két csoport között már az önelnevezésben is tetten érhető, még akkor is, ha ismét a fordítás problémájába ütközünk.

Azok – az Olaszországba több hullámban érkező – „cigány” csoportok, amelyeknek a férfitagjai önmagukra a „rom” megjelölést alkalmazzák, néhány nagyobb származási egységhez tartoznak, és ezek Olaszország esetében az önmegnevezésük alapján is elkülöníthetők (Piasere 1997c). Nevezetesen a „rom” kifejezés többes számú alakjai szerint, amelyek – az egyes számú alakkal ellentétben – kissé eltérőek egymástól.

A „romá” kifejezés a „rom” többes számú alakja, és Piaserénél az Olaszországba legújabbán, az 1960-as évektől kezdődően érkező szerbiai és boszniai cigányok többes számú önmegnevezése. Ezek egyik, Verona környéki csoportját jelöli a „xoraxané romá”.³

A „roma” szó szintén a „rom” többes számú alakja, de ilyen formában a cigányoknak csak azon csoportjai használják saját maguk megnevezésére, akik szlovéniai és horvátországi területekről az I. világháború után, az úgynevezett harmadik bevándorlási hullámmal kerültek Olaszországba. Ezek egyikét jelöli a „slovensko roma” kifejezés, amely itt a továbbiakban „szlovén romák” fordításban fog szerepelni. Piasere kutatása ezen romák egyik északkelet-olaszországi csoportjának körében 1980–81 fordulóján kezdődött, és legalább 1985-ig tartott, egy 1981 áprilisa és 1982 augusztusa közé eső intenzív szakasszal (53. p.).⁴

Az *Un mondo di mondi* című fejezet érzékletesen mutatja be a horáhánók és a szlovén romák territoriális rendszerei közt fennálló különbségeket. Az előbbieket egyetlen olaszországi területhez sem ragaszkodnak, és a másokét sem tartják tiszteletben. Ezzel szemben az utóbbiak szüntelenül területeik megvédésére törekcszenek. Míg a horáhánóknál a termelési mód, az olaszok reagálása és a szabálytalan migrációs szokások egy sokközpontú szétszóródás irányába hatnak, addig a szlovén romáknak egyközpontú rendszerük van, „abban az értelemben, hogy minden helyi csoport saját, erősen összetartó... központtal rendelkezik” (93. p.).

Ezen a ponton kötődik az *Un mondo di mondi* tanulmányhoz közvetlenül a 6. fejezet (*La retorica delle roulette*), amelyben Piasere a szlovén romák területi jellegzetességeit elemzi, és amelyben azt a szempontot igyekszik alaposabban körbe járni, amely a tér és a rokonság kapcsolatra vonatkozik (108. p.). Az olasz kutató egy durkheimi végkövetkeztetésre jut, amikor a konkrét empirikus kutatása szerinte azt erősíti meg, hogy a lakókocsik térbeli viszonyait egyrészt a szlovén romák és a nem cigányok közti, másrészt az egyes szlovén romák egymás közti kapcsolatrendszerei határozzák meg. Rögtön hozzáteszi azonban, hogy a szlovén romák és a nem cigányok viszonyrendszeréhez tartozik az a tény is, hogy a lakókocsik „építészeti szabályrendszerét” másképpen értelmezik a szlovén romák és másképp a nem cigányok (117. p.). E tanulmányával a szerző éppen arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy mielőtt mi, nem cigányok valamit is tennénk, esetleg érdemes megkérdezni azokat az embereket, akikért éppen tenni szeretnénk (118. p.). Hiszen a szlovén romák nagyon is tisztában vannak a nem cigányok „világaival”, ezért lényegében nem jelent problémát lefordítani a nyelvükre például a „földterület elvét” (102. p.). Mi azonban semmit sem tudunk az ő „földrajzokról”, a mi térképeinken az ő világuk nincs is jelen. Miként Piasere írja, ahhoz hogy megértsük, ho-

gyan alakultak ki területi sajátosságaik, hogyan lakják be vagy éppen nem lakják be az adott területet, az ő kognitív kategóriáikat kell megismernünk (99. p.).

Továbbra is a „világok világa” problémájánál maradtunk, és ezt gondolja tovább a szerző a 7. fejezetben (*Etnoantropologie a confronto*) is, ezúttal az irodalmi antropológia területén. Piasere Carlo Sgorlon, egy nem cigány író regényét – az *Il calderast* – Mansueto Levacovich, cigány költő *Popolo mio dei rom* című művével hasonlítja össze abból a szempontból, hogy azokból milyen elképzelés olvasható ki az emberiség különböző csoportjaira vonatkozóan. Ami kiderül, az roppant tanulságos. Amíg a nem cigány írónál a cigány nép (*zingari*) egy az emberiség (*umanita*) különböző csoportjainak sorában, amely aztán további alcsoportokra osztható (rom, szintó stb.), addig a cigány szerzőnél az emberiség (*manusa*) különböző népei már eleve két nagy, külön csoportba sorolódnak, aszerint hogy cigányok-e (romák) vagy nem cigányok (gádzsók) (121. p.). Így ez utóbbi esetben két, egymással párhuzamos világ jön létre, vagy úgymondhatjuk, hogy minden megduplázódik: lesznek olasz nem cigányok és olasz cigányok, francia nem cigányok és francia cigányok stb.

A cigányok szemével nézve tehát minden cigány csoportnak megvan a maga saját nem cigány párja, és az egyes cigány csoportok nemcsak nem cigány „párjuktól” különböznek, hanem eltérnek egymástól „a cigányok világán” belül is, aszerint hogy milyen viszonyban vannak azokkal a nem cigányokkal, akikkel együtt élnek. Éppen ezért fordítja figyelmét Piasere az *Un mondo di mondi* tanulmányban (87–90. p.) – a mindkét általa vizsgált konkrét csoport esetében – is mindig három kapcsolatrendszerre: a saját csoporton belülre, a saját csoport és más cigány csoportok közöttire, valamint a saját csoport és a nem cigányok közöttire.

Ez utóbbi módszertani megfontolás vezet, amikor a kötet legbonyolultabb, 8. fejezetében (*Attorecigliamenti semantici*) a cigány rokonsági terminológiákat próbálja meg egymással összehasonlítani. A megszólító rendszerek segítségével bebizonyítja, hogy a különböző cigány csoportok (pl. kelderások, szlovén romák, horáhánók) közt jelentős eltérések vannak, a hivatkozó terminológiák elemzésével pedig a rokonsági rendszerek egymástól eltérő kialakulásának valószínűsíthető módjait rajzolja meg (161. p.).

Az olasz kutató szerint a cigány rokonsági terminológiák a nem cigány rendszerek közül történő „szelekcióval” jönnek létre, ezért felépítésüket minden esetben azok a viszonyok határozzák meg, amelyeket a történelem során az adott csoport a környező nem cigányokkal létesített (152. p.). Azt is sikerül azonban kimutatnia, hogy a cigány rendszerek két ellentétes erő hatása alatt állnak. Az egyik belülről szabályozza a közösség belső viszonyai és a megszólító kifejezések közti kapcsolatot. A másik egy külső erő, ami a cigány nem cigány viszony és a hivatkozó kifejezések közti összefüggést koordinálja. Ez utóbbi esetben hibás lenne pusztán nyelvi akkulturációról beszélni, mert a nem cigány terminológiák nem egyszerűen „megtúrtek”. Ezekből a terminológiai tárból az egyes cigány csoportok időről időre oly módon merítenek, hogy a nem cigány világból a cigány világba való átmenet sohasem automatikus, hanem mindig valamilyen szelekció kíséri (161. p.).

Az egyes cigány csoportok – így az *Un mondo di mondi*-ben szereplő horáhánók és szlovén romák is – átvesznek bizonyos dolgokat a nem cigány világból, történelmük a nem cigány népek történelméhez kapcsolódik, de mindig vannak olyan elemek, amelyek attól elválasztják őket, amelyek az adott csoportot körülvevő nem cigány világban nem

találhatóak meg (vö. 162. p.). A cigányok által így létrehozott sajátosan egyedi világok többek között azért lesznek egymástól is jellegzetesen különbözőek, mivel a csoportok eltérő nem cigány világokkal kerültek kapcsolatba.

Az előbbiek fényében például a környezethez való viszonyoknak az 5. fejezetben bemutatott módjai közötti eltérés történelmi magyarázatot is nyer. Olaszország azért „megvédendő terület” a szlovén romák szemében, mivel jóval előbb érkeztek ide, mint a horáhánók, akik számára az a „bőség világa”. A 6. fejezetben ugyanakkor az olasz kutató nemcsak arra mutat rá, hogy a szlovén romák a többi cigány csoporttal – és nem a nem cigányokkal – szemben szentesítik az adott területen való maradás jogát azzal, hogy „a helyi temetőbe kezdik temetni saját halottaikat” (98. p.), hanem arra is, hogy amikor temetőbe mennek, másképp teszik ezt, mint a nem cigányok. Bár a szlovén romák élesen megkülönböztetik magukat a horáhánóktól, számukra is alapvető fontosságú, hogy minden – a templomi istentiszteleten való részvétel, az iskolába járás vagy éppen a temető használata – „cigány módon” (*po románe*) és ne „gádzsó módon” (*po gádzsikáne*) történjen (101. p.). A világok világi közötti válaszfal legmagasabbika a cigányok szemében tehát mégiscsak a cigányok és a nem cigányok közt húzódik, ahogyan azt a legszemléletesebben a 7. fejezet bemutatta. Ezt erősíti meg Piasere a 8. fejezetben is (163. p.), noha annak utolsó soraiban a cigány csoportok interkulturális helyzetére hívja fel a figyelmet (164. p.).

Közvetlenül ehhez kapcsolódik a könyv utolsó, 9. fejezete (*Segni*), amelyben az olasz kutató arra tesz kísérletet, hogy bebizonyítsa, a cigányok „titkos írásának” totális tagadása éppúgy helytelen, mint annak túlhangsúlyozása. Létezhetnek tehát olyan cigányok, akik használnak „titkos” jeleket, de Piaserének az a véleménye, hogy a misztikus homály helyett ezekben az esetekben egyszerűen valakiknek „fenntartott” jelekről van szó, méghozzá kifejezetten cigány és cigány közötti kommunikációs helyzetekben (205. p.). Szerinte ebben elsősorban az a törekvés a fontos, hogy az írás ne képezze részét a cigány és cigány közötti viszonyoknak, ezért hozták létre egy olyan változatát, ami nem sérti a cigány és cigány kapcsolat eredeti struktúráját (168. p.). Ez nem jelenti azt, hogy az ilyen jelek ne lennének jelen a nem cigányok gazdasági és szociális környezetében. Sőt, legfőképpen akkor fog a legkevésbé jelnek látszani a nem beavatottak szemében, ha az a nem cigány világnak is része, ha abból származik (206–207. p.). Piasere gondolatmenete itt kísértetiesen hasonlít a korábbi fejezetekben kifejtett nézeteihez a nem cigányok világába „belemerülő”, mégis attól elhatárolódva létező cigány kultúra hangsúlyozásával.

Vajon ugyanez olvasható-e ki az *Un mondo di mondi*ből akkor is, ha a központi tanulmányból visszafelé indulunk el? A válasz: igen. A két irány közötti különbséget egyrészt abban lehetne megragadni, hogy ez utóbbi mintha egyre jobban a nem cigányok világába hatolna be. A 4. fejezet (*L'etnografia come esperienza*) először még csak Piasere „világába”, a 3. (*L'anomalia perfette*) az antropológusok és a cigánykutatók világába. Míg a 2. fejezet (*Il buono zingaro del tempo che fu*) az olaszországi gádzsók és cigányok közötti viszonyokat vizsgálja, addig az első fejezet (*Quanto pou essere plurietnico uno stato?*) már általában a gádzsók és a cigányok világi közötti lehetőségeket firtatja. Másrészt, ahogy az *Un mondo di mondi* tanulmánytól a könyv eleje felé elindulunk, egyre inkább eltűnnek azok a konkrét empirikus vonások, amelyek az olasz kutató saját terepmunkájából származnak. Ezek eltűnése előfordul a kötet vége felé tartó mozgás során is, de soha-

sem ennyire drasztikusan, és sohasem tűnnek el véglegesen. Ha nem így írtam volna meg a recenziót, akkor azt mondhatnám, hogy a könyv első fele az általánostól közelít az egyedi felé.

A 4. fejezetben – tehát közvetlenül az *Un mondo di mondi* tanulmány előtt – Piasere őszinte személyességgel vall saját kutatásairól, amelyek során megtanulta, hogy a mi világunkban több világ van, és azt, hogy mi ezt nem vesszük észre. És éppen emiatt mondja – mind a szöveg elején (53. p.), mind a végén (83. p.) – azt, hogy a cigányok között szerzett etnográfiai és hétköznapi tapasztalatai nem válnak el élesen egymástól. A két „nagy” világot, a cigányt és a nem cigányt, a kutató személye tartja össze. Valójában itt konkrétan három világról van szó, mert a cigány világon belül Piasere beszél mind a horáhánókkal, mind a szlovén romákkal létrejött kapcsolatairól, és azok egymástól igen eltérőek voltak.

A 3. fejezetben a cigányok sokfélesége már nem a cigányok világában elmerülő részt vevő megfigyelői, empirikus és induktív szempont szerint fogalmazódik meg, hiszen az értekezés tárgya itt a tudomány szférája, melyet a nem cigányok osztályozási rendszerre hozott létre. Nem csoda, ha ebben a cigányok antropológiai kutatása csak mint „lát-hatatlan gettó” van jelen (40. p.). A nem cigányok által létrehozott „cigány” kategóriába foglalt csoportoknak az összetevők szerinti elemzése eleve lehetetlennek tűnik (42. p.), hiszen azok, akik számára azt kitalálták, egy „másik világban” vannak. A cigányok tehát a tudomány világa számára – ahogy a fejezet címe is mondja – tökéletes anomáliát jelentenek. Ez talán kedvező lehet a szimbólumok szintjén történő vizsgálódások számára, antropológiai szempontból azonban „nehezen emészthetővé” teszi a kérdést (39. p.).

A 2. fejezet – amelyben Piasere az olaszországi cigány és nem cigány csoportok közti kapcsolatokat elemzi – szorosan kapcsolódik az előbbiekhez. A szerző szerint „a mindentől elvonatkoztatott »cigány« csak kitalálói fantáziaszüleményeiben létezik” (22. p.).

Piasere a könyv első fejezetében fogalmaz a legáltalánosabban, és – hadd mondjam így – a „leggádsósabb szinten”, legalábbis a kötet többi írásához képest. Ebben a cikkben azt a kérdést járja körül, hogy egy állam milyen jogi határokon belül tud egyszerre több különböző etnikum jogi rendszerének eleget tenni. Talán itt vagyunk az egyik legfontosabb kérdés kimondásánál, és lám, amikor a „legmesszebb jutunk”, azok, akikért ezt megfogalmazzuk, éppen ekkor kerülnek tőlünk a „legtávolabbra”.

A „melyik világ a világok lehető legjobbika” és ehhez hasonló típusú kérdések azonban csak a mi szemünk számára teszik nem láthatóvá a cigány kultúrát. Attól az még ott van, és korántsem jelenti azt, hogy akkor ők se látnak minket. Sőt, az *Un mondo di mondi* ismeretében szinte biztosak lehetünk az ellenkezőjében: az ő világaikból a mi világaink mindig láthatóak. „A cigányok attól a naptól fogva interkulturálisak, amióta cigányok. Hozzájuk képest az antropológusok újszülöttek” – írja Piasere (164. p.).

JEGYZETEK

1. Nem is kerülhetett, hiszen a „Popoli delle discariche” valamennyi szövege Piasere korábban már valahol megjelent írásaiból közöl válogatást. A Williams által hiányolt tanulmány majd csak 1992-ben lát napvilágot, Williams (1995: 169) tévesen adja azt meg lábjegyzetében 1991-ben megjelentként (akárcsak jómagam „1991n”-ként: lásd Piasere 1997a: 181).
2. „A ciganológusok szerelmei” című magyar fordításkötetben is – helytelenül – „A »világok« világa” verzió szerepel (Piasere 1997b: 135). Az angol cím – ezt a tanulmányt ugyanis Piasere először angolul jelentette meg (lásd Piasere 1992), és a magyar fordítás is ennek alapján készült – eredetileg ez volt: *A World of 'Worlds'*.
3. E csoport társadalmi és gazdasági rendjét mutatja be Piasere szakdolgozata is, amelyet a Bolognai Egyetemen készített 1979-ben, és egy évvel később szintén róluk jelentek meg első írásai is (lásd Piasere 1980a, 1980b).
4. Ennek eredményeképpen született meg Piasere máig egyetlen monográfiája (Piasere 1985).

IRODALOM

PIASERE, LEONARDO

- 1980a Il sistema di parentela e il parentado cognatico dei Rom Xoroxané. *L'Uomo* 4(1):49–83.
- 1980b L'Organisation productive d'un groupe de Rom Xoroxané. *Études Tsiganes* 26(4):1–16.
- 1985 Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale. Paris: Études et documents balkaniques et méditerranéens 8.
- 1997a *A ciganológusok szerelmei* (Válogatott tanulmányok). Budapest: ELTE BTK Kulturális Antropológia.
- 1997b Roma- és romá-cigányok Északkelet-Olaszországban: a területiális viselkedés két típusa egyazon területen élő népcsoportok esetében. *In* Piasere 1997a:135–45.
- 1997c *A cigányok Olaszországban*. *In* Piasere 1997a:15–56.
- 1991 *Popoli delle discariche*. Saggi di antropologia zingara. Roma: CISU.
- 1992 Roma and Romá in North-East Italy: Two Types of Territorial Behavior in the Same Large Territory. *In* *Mobility and Territoriality. Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fishers, Pastoralists and Peripatetics*. Michael J. Casimir – Aparna Rao, eds. 279–291. Oxford: Berg.

WILLIAMS, PATRICK

- 1995 Recenzió Leonardo Piasere *Popoli delle discariche* (1991) című könyvéről. *L'Homme* 35(135):168–169.